

JADIDCHILIK VA MA'RIFATPARVARLIK: TURKISTON JAMIYATINING YANGILANISHIDA IJTIMOYIY-MA'NAVIY OMILLAR

Naxanova Umida Eshboy qizi

Samarqand viloyati Qo'shrabot tumani 2-son politexnikumda tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola Turkistondagi Jadid harakatining ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatini tahlil qiladi. Jadidlar, 1900-1920 yillarda, ta'limni modernizatsiya qilish, ijtimoiy adolatni targ'ib qilish va milliy madaniyatni tiklash maqsadida yangi g'oyalarni ilgari surdilar. Statistik ma'lumotlar asosida, harakat natijasida yangi maktablar soni 300 dan oshgani va aholi ongida sezilarli o'zgarishlar yuzaga kelgani ko'rsatiladi. Maqola, shuningdek, Jadidlarning g'oyalari zamonaviy O'zbekiston jamiyatining rivojlanishida qanday muhim rol o'ynashi mumkinligini bashorat qiladi. Ushbu tadqiqot, Jadid harakatining merosini anglash va kelajak avlodlar uchun ilhom manbai sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Jadid harakati, Turkiston, Ijtimoiy islohotlar, Ta'lim modernizatsiyasi, Madaniy o'zlik, Ijtimoiy adolat, Ma'naviy qadriyatlar, Turkiston, M. Behbudiy, Munavvar Qori, Gaspirali Ismoil aka, Jadidizm g'oyalari, Fitrat.*

Аннотация: *В этой статье анализируется социальное и духовное значение джадидского движения в Туркестане. Между 1900 и 1920 годами джадиды продвигали новые идеи с целью модернизации образования, продвижения социальной справедливости и возрождения национальной культуры. На основании статистических данных будет показано, что в результате переезда количество новых школ превысило 300 и в сознании населения произошли значительные изменения. В статье также прогнозируется, какую важную роль могут сыграть идеи джадидов в развитии современного узбекского общества. Это исследование подчеркивает, что оно служит источником понимания наследия джадидского движения и вдохновения для будущих поколений.*

Ключевые слова: *джадидское движение, Туркестан, социальные реформы, модернизация образования, культурная идентичность, социальная справедливость, духовные ценности, Туркестан, м. Бехбуди, Мунаввар Кари, гаспирали Исмаил ака, идеи джадидизма, Фитрат.*

Abstract: *This article analyzes the social and spiritual significance of the Jadid movement in Turkestan. Between 1900 and 1920, the Jadids promoted new ideas with the aim of modernizing education, promoting social justice and reviving national culture. Based on statistical data, it will be shown that as a result of the move, the number of new schools has exceeded 300 and significant changes have occurred in the consciousness of the population. The article also predicts what an important role the ideas of the Jadids can play in the development of modern Uzbek society. This study highlights that it serves as a source of understanding of the legacy of the Jadid movement and inspiration for future generations.*

Keywords: *Jadidi movement, Turkestan, social reforms, modernization of education, cultural identity, social justice, spiritual values, Turkestan, M. Behbudi, Munavvar Kari, gaspirali Ismail aka, ideas of Jadidism, Fitrat.*

KIRISH

XX asrning boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan Jadid harakati, ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlarni talab qilgan bir davrda paydo bo'ldi. Jadidchilik (arabcha»jadid»-yangi)-yangilanish, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullari, yo'llari tarafdorlarining umumiy nomidir.

Jadidchilik XIX asr oxiri XX asrning birinchi choragida turkiy-musulmon o'lkalarida (Qrim, Kavkaz, Volgabo`yi-Bulg'or va Janubiy O`rol havzasi, Turkiston) shakllanib kelayotgan milliy burjuaziya muhitida vujudga kelgan. U o`sha davrdan Turkistondagi milliy-ozodlik harakatining mafkurasi-Turkiston milliy mustaqillik mafkurasi vazifasini bajardi.

1900-1920 yillarda jadidlar tomonidan amalga oshirilgan islohotlar, ta'lim sohasida zamonaviy usullarni joriy etish orqali 30% ga yaqin yosh avlodni yangi bilimlar bilan ta'minlashga imkon berdi. Ushbu harakat, nafaqat o'z davrida, balki kelajak avlodlar uchun ham ta'lim va madaniyat sohasida muhim o'zgarishlarga zamin yaratdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 1910 yilga kelib Turkistonda yangi maktablar soni 300 dan oshgan, bu esa o'z navbatida, madaniy taraqqiyotning ko'rsatkichidir. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'naviy qadriyatlar, jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Kelgusida bu harakatning ijtimoiy adolat va milliy o'zlikni tiklashga qaratilgan g'oyalari, zamonaviy O'zbekiston jamiyatining rivojlanishida muhim omil bo'lishi kutilmoqda.

ASOSIY QISM

Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari: Turkistonni o`rta asrchilik, feodal qoloqlik, xurofotlardan ozod qilish, «Usuli qadim»ni isloh etgan holda o`lkani, xalqni, millatni zamonaviy mutaraqqiy yo`lga olib chiqish, milliy idora usulidagi ozod va farovon jamiyat qurish, turkiy tillarga davlat tili maqomini berish, milliy pul birligi va milliy qo`shin tuzish. Bu g'oya va maqsadlar 1917-1920 yillarda «Turkiston muxtoriyati», Buxoro va Xorazm xalq respublikalari davrida, qisqa muddatda va qisman bo`lsa-da amalga oshirildi.

Jadidchilikning mintaqaviy-hududiy tarixiy shakllari: Qrim, Kavkaz, Volgabo`yi-Bulg'or va Janubiy O`roldagi jadidchilikka Gasprali Ismoilbey, Jovid Husaynzoda, Muso Jorulloh Qozoniy, Rizouddin ibn Faxriddin rahnamolik qilishgan; Turkistonda-Munavvar Qori, Behbudiy va boshqalar etakchilik qilishgan; Buxoroda «Yosh Buxoroliklar» hukumati, Jumhurrais Usmonxo`ja, Fitrat va boshqalar yo`lboshchilik qilishgan; Xiva jadidlariga «Yosh Xivaliklar» hukumati, Jumhurrais Xoja Pahlavon Niyoz Hoji etakchilik qilgan.

Turkiston xalqlarining ijtimoiy-falsafiy, diniy-axloqiy, madaniy rivojlanishida 19-asrning ikkinchi yarmi va 20-asrning birinchi choragi davri nihoyatda boy va inqilobiy

xarakteri, g'oyaviy-nazariy va ma'naviy-mafkuraviy harakat shakllarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi.

Shu bilan birga, Turkiston xalqlari Rossiya imperiyasining mustamlakachilik zulmidan xalos bo'lishga va o'zlarining milliy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy rivojlanishiga o'tishga qat'iy qaror qildilar. Bu jarayonning nazariy asosi jadidlarning ma'rifatparvarlik harakati edi. Jadidizm-millatni yoritish va ma'naviyatini yuksaltirish maqsadida vujudga kelgan buyuk tarixiy harakat.

Zamonaviylik yangilanishni, yangi usulni anglatadi. Bu yangi zamonaviy maktab, bosmaxona, milliy rivojlanish usullari va yo'llari tarafdorlarining umumiy nomi. Jadidizmning asosiy g'oya va maqsadlariga Turkistonni o'rta asrlardan, feodal qoloqlikdan, xurofotlardan ozod qilish, mamlakatni, xalqni va millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, "qadimiy usul" ni inkor etish, milliy davlat yaratish, konstitutsiyaviy, bu mamlakatda erkin va farovon jamiyat qurishdan iborat. parlament va prezidentlik idorasi shakli, turk tillariga davlat tili maqomini berish, milliy armiya tuzish va boshqalar.

Turkistonda jadidizm milliy ozodlik kurashi jarayonida vujudga kelgan va o'zbek xalqi tarixida yangi sahifa ochishga kirishgan ijtimoiy harakat ekanligi bilan ajralib turadi. Ularning dunyoqarashida vatanparvarlik, millatchilik, ma'rifat, Progressivizm kabi g'oyalar hukmron edi.

Zamonaviy ziyolilar erkinlik va mustaqillikka erishish uchun milliy ongini rivojlantirish zarurligini payqashdi. Turkistonda yaqin va O'rta Sharqda, Qrim, Qozon, Ufa va Ozarbayjonda, Sayid Ahmadxon, Jamoluddin afg'on, Butr al-Bo'stoniy, Muhammad Abdo, Javod Husaynzoda, Imom Rizouddin ibn Faxriddin, Gaspirali Ismoilbey va boshqa birodarlarining kurash va ma'rifatparvarlik harakati chuqur sifat o'zgarishiga olib keldi. diniy-islohotchi, ma'rifatli g'oyalar va harakatlarning ta'siri. Modernizm ma'rifatparvarligi va mafkurasi Turkistonda Ahmad Donish, Muqimiy, Furqatning an'anaviy sharqona nomlari bilan bog'liq ma'rifatni xalqning demokratik va milliy vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otishga qaratilgan milliy mafkura darajasiga ko'tardi. Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori kabi millat otalari bo'lsa Toshkentda Abdurashidxonov ham nazariy, ham amaliy jihatdan, Buxoroda Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Buxoroda Sadridin Ayniy, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy va Ubaydulla Asadullaxo'jayev, Tolog'ondagi Xo'jamiyrov Tavallo, Siddiqiy Ajziy, Abdulqodir Shakuriy, Xo'ja Muin va Samarqanddagi Saidrizo Alizoda, Namanganda Ishoqxon ibratlar kabi ma'naviy ongga rahbarlik qildi. Farg'ona vodiysida Abdulhamid Cho'lpon, Xorazmda Bobohun Salimov va Polvonniyoz Hoji Yusupovlar faoliyat ko'rsatdilar [6. 15].

Jadidlar ma'rifatining falsafiy-nazariy asoslari an'anaviy Islom, shariat, tasavvuf va zamonaviy Evropa pozitivistik falsafa usullariga asoslangan edi. Eng izchil milliy va demokratik pozitsiyalarda bo'lgan jadidlar kommunistik e'tiqodlarni qat'iy inkor etish yo'lidan borishdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon kabi jadidchilik yetakchilari milliy istiqlol, umumbashariy demokratik qadriyatlar, milliy

ma'naviyatimizni himoya qilish yo'lida izchil va faol kurash olib bordilar. Shuning uchun ular fojiali taqdirni uchratishdi. Ular rus mustamlakachilari, Buxoro amiri va bolsheviklar tomonidan zo'ravonlik bilan qatag'on qilingan [3].

Jadidchilar mamlakat xalqlarining ma'naviyatini, milliy o'ziga xosligini va tarixiy xotirasini uyg'otishga harakat qildilar. Behbudiy: "shuni bilishingiz kerakki, pul olinmaydi, berilmaydi, har bir millat va mamlakat ittifoq orqali boshqalardan oladi. Biz musulmonlar, ayniqsa Turkiston musulmonlari, hech kim bizning dinimizga va millatimizga zulm qilmasligini va tahdid qilmasligini istaymiz va boshqalarga tahdid qilish niyatimiz yo'q " [2]. Fitrat esa mustaqillikka erishish uchun mamlakat xalqining milliy ma'naviyatini yuksaltirish, tarixiy xotirani uyg'otish zarurligini ta'kidlaydi. Temur ruhiga murojaat qilib, u odamda milliy o'ziga xoslik tuyg'usini shakllantirishga umid qiladi [5].

Munavvar Qori Abdurashidxonov " erkinlik olinadi, berilmaydi! sarlavhali maqolada - " tarixda hech qanday davlat va mamlakatga qon va qurbonliksiz erkinlik berilgani ko'rinmaydi. "Ehtimol, erkinlik har doim va hamma joyda berilmagan, u faqat qurbonlarga mutanosib ravishda olingan." Cho'lpon o'zining barcha nasriy va she'riy merosida ma'naviyati rivojlangan Turkiston ziyolilari va ishbilarmonlari obrazini ham yaratadi. Uning she'rlari Turkiston mustaqilligi marshiga aylanganining sababi shundaki, unda ifodalangan hayotbaxsh falsafa yuksak ma'naviyat, millat va Vatanga muhabbat, uni rivojlangan davlatlar qarorida ko'rish orzularini ifodalagan. Behbudiy, Munavvar Qori, Fitrat, Cho'lpon kabi modernizmimiz rahbarlari turkiy xalqlarning mustamlakachilikka qarshi kurashi davrida Turkiston milliy istiqlol mafkurasining milliy ma'naviyat va davlatchilik, iqtisodiyot, milliy til va madaniyatni rivojlantirish kabi ustuvor g'oya va qadriyatlarini ilgari surganlar. Ular tomonidan berilgan g'oya va ustuvor qadriyatlar Turkiston Muxtoriyati, Buxoro va Xiva Xalq Respublikalarining ichki va tashqi siyosatiga asoslangan edi. Bundan tashqari, keyinchalik "pressizm" deb haqoratlangan bolsheviklar zulmiga qarshi qurolli harakatning asosiy maqsadi Turkistonni birlashtirish, milliy davlatchiligimizni qurish va tilimizni himoya qilgan holda uni zamonaviy demokratik xalqlar yo'liga qo'yish edi., din, urf-odatlar, ma'naviyat va madaniyat. 20-asrning boshlarida jadidchilik harakati yana keng miqyosda rivojlandi Turkistonda Buxoro va Xiva. Jadidlar harakati asosan bir necha bosqichlardan o'tdi. 1885-1895-yillarda Gaspirali Ismoilbey "Tarjiman" gazetasining nashr etilishi munosabati bilan kokda yangi zamonaviy maktablarni tashkil etish bo'yicha harakatlarni boshladi, ular asta-sekin rus tizimidagi maktablar bilan raqobatlasha boshladi. Gaspirali Ismoilbeyning Turkistonga tashrifi, Buxoro amiri bilan uchrashuvi va zamonaviy maktablarning tashkil etilishi natijasida aytish mumkinki, 1901-1905-yillarda zamonaviy maktablarning tashkil etilishi jamoatchilikka aylandi. Bu davrda zamonaviy ta'lim va maktabning asosiy yo'nalishi asosan xurofot va qoloqlikka qarshi kurashish va yangi usulda tezkor ta'lim va tarbiya berish, savodxonlikni yaratish, xalqni ma'rifatli qilish va bilimlarni tarqatish orqali ma'naviyatni oshirish edi. bu davrda ochilgan eng mashhur zamonaviy maktablar

Samarqandda Abduqodir Shakuriy, Saidrasul Aziziy, Abduvohid Minzim, Toshkentda Munavvar Qori Abdurashidxonov, Toshkentda Abdulla Avloniy, Namanganda Ishoqxon Ibrat va Sofizoda maktablari bo'lgan. 1905-yildan 1914-yilgacha Jadid maktablaridan tashqari gazeta va bosmaxonalarni tashkil etish, fan, madaniyat va adabiyotni milliy lashtirishga qadar kengaydi. Rossiya imperiyasi qonunchiligi doirasida fuqarolarning milliy manfaatlarini ta'minlash, saylov tizimida faol ishtirok etish, axloqiy qadriyatlarni tiklash, ishlab chiqarishda milliy manfaatlarini himoya qilish zarurati etakchi chaqiriqqa aylandi [7. - B. 29].

XULOSA

Jadidizm yangi davrda xalqimizning ma'naviy tafakkurini yana bir bosqichga ko'tardi. Jadidlarning falsafiy-axloqiy qarashlari milliy istiqlol g'oyasini rivojlantirishning muhim bosqichi bo'lib xizmat qildi. Zero, bugungi globalashuv jarayoni o'tmishda, hozir va kelajakda milliy g'oyaga bo'lgan ehtiyojni oshiradi. Shu bois ma'rifat, fidoyilik, insonparvarlik g'oyalari bilan singdirilgan milliy istiqlol g'oyamiz mustaqilligimizni mustahkamlash, yurtimiz farovonligini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Turkistondagi Jadid harakati, ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Bu harakat natijasida ta'lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar, 1920-yillarga kelib, yangi maktablar sonining 50% ga oshishiga olib keldi. Shuningdek, jadidlarning targ'ib qilgan g'oyalari, milliy o'zlik va madaniyatni tiklashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 2021-yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda tarixiy merosga qaratilgan tadbirlar 30% ga oshgan, bu esa jadidlarning merosini saqlashga bo'lgan qiziqishni ko'rsatadi. Kelajakda, Jadid harakatining ijtimoiy adolat va zamonaviy ta'lim g'oyalarini rivojlantirishda davom etishi kutilmoqda, bu esa O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Ularning qoldirgan merosi, shubhasiz, yangi avlodlar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. There is no future without historical memory. - T., East, 1998.
2. Behbudi Mahmudhoja. Selected works. - T., Spirituality 2000.
3. Yahshilikov J. Jadidchilik and Behbudi. T.: Science. 2005.
4. Qadiri Abdullah. Complete collection of works. Volume 1. T., 1996.
5. Ganiev I. Fitrat, Faith. Creativity.- T., Kamalak 1991.
6. H. Ziyayev. The history of the struggle for the independence of Uzbekistan-T, Sharq 2001.
7. Otamuratov S., Rakhmatov J., Khusanov S. Fundamentals of spirituality. - T., A. Qadiri n., 2002.
8. Avloni Abdullah. Turkish Gulistan or ethics. T., East. 1994